

УДК 21:14

І. В. Бредун

кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії

Харківського національного університету будівництва і архітектури

ЕСХАТОЛОГІЯ ХРИСТІЯН: ЗАГАЛЬНІ ВИМІРИ ЗДІЙСНЕННЯ ІДЕЇ ДОЛІ

Філософське осмислення есхатологічних тем та ідей у межах різних релігійних традицій відкриває шлях до виокремлення й універсалізації цінностей загальнолюдського значення. Саме релігійним ідеям під силу подолати сучасні проблеми «балансуючого» світогляду (у бік наукової картини світу) за рахунок приросту та поширення уявлень і знань про засадничі есхатологічні теми (світоглядного рівня). Останні розкривають ідею Долі людини і світу, Долю Всесвіту й вічного життя. Їх розроблення заповнює духовні лакуни сучасної людини, яка перебуває в стані пошуку відповідей на базові питання людського життя. Останні стосуються таємниці людської екзистенції, розкривають погляди на сенс і мету людського існування, безсмертя душі. Торкаються проблеми життя після смерті. Окреслюють шляхи душі за гробом, Долі людства у глобальних перспективах. Відповідають на питання: що таке гріх? Яке його есхатологічне значення? Чи є суд після смерті? Які путі спасіння (індивідуальні/загальнолюдські) тощо? «Відповіді», які виробляє релігійна свідомість есхатологічного навантаження, здійснює корекцію індивідуального світогляду, реанімує інтелектуальний сенс і моральні цінності людини та світу, релігійних доктрин, феномен віри. Переосмислення есхатологічної проблематики стає «механізмом» включення як раціонального, так й ірраціонального складників (людського світогляду) у модель світу людини для забезпечення індивідуального відчуття «повноти життя», яке відповідає сучасним потребам формування цілісного світогляду сучасного рівня.

Ідея Долі відображена в християнській, богословській думці стародавніх часів. Метою статті є виокремлення вимірів її вияву, відстеження смислових модусів існування та еволюції, тобто реконструкція есхатологічної моделі світу християнської свідомості, отців церкви різних часів.

Есхатологічна проблематика пронизувала всі релігійні та філософські системи людства, роботи яскравих авторів західноєвропейської парадигми культури, філософів: Емпедокла, Піндара, Аристофана, Цицерона, Піфагора, Платона, Аристотеля, Плотіна, Порфирія, Прокла, Ямвлиха, Бруно, Лейбніца, Ніцше, Шопенгауера, Юма, Тілліха, Бердяєва та ін.

Тему Долі ми обґрунтовуємо як засадничу ідею, матрицю есхатологічних карт (релігійних систем) світу. У першому наближенні вона виявляється у вигляді теологічних роздумів про світ Небесний і Земний (його Долі). Наступний виток роздумів стосується філософських умоспоглядань богословів про Долю представників божественного світу (духів, ангелів, святих тощо) та Долю земного виміру. Завершують цей коловорот тем міркування про кінцеві Долі людства (з акцентом на земному житті), а саме про Долі людських душ у кінці часів. Ці теми пов'язані з ідеєю загробного Суду, законом відплати, воскресінням мертвих, апокаліптичними мотивами. Це приблизна схема наших роздумів, яка розкріє різні грані есхатологічних реальностей отців церкви та християнської ідеологічної картини світу.

Поняття «есхатологія» набуло широкого змісту в християнській свідомості. У загальному вигляді ми окреслюємо та відстежуємо історичні долі двох ліній розгортання есхатологічних тем в історії релігійних культур. Це стосується індивідуальної есхатології й великої есхатології. Перша розкриває погляди представників християнської думки на Долю душі за гробом. Інший вимір осмислення теми орієнтує на розкриття Долі Всесвіту.

Індивідуальна есхатологія. Тема Долі душі в християн частіше асоціюється та пов'язується з потойбічним сві-

том. Доля земна нівелюється. А Царство Боже виступає як мета Долі людського буття. Світоглядні акценти робляться на Долі небесній. Незважаючи на останнє, у просторі богословської свідомості Доля душі періодично перетинається з Долею її тіла. У віруваннях християн їх «зустріч» (душі й тіла) знову відбудеться, але в кінці часів. До тих же пір душі будуть перебувати в стані очікування. Небесна Доля душі в християнстві зумовлена життям на землі (законом відплати). Як наслідок останнього, Доля обраних відбувається на небесах, а Доля грішних душ здійснюється в пеклі (або в чистилищі). Тема Спасіння окреслює загальну Долю людських душ. Вона розуміється як звільнення від гріха. Останній – це шлях до смерті. Отже, індивідуальна есхатологія розкривається в теологічних міркуваннях про Долю душі за гробом.

Як зазначалось, думка про Долю індивідуальних душ розвивається в уявленнях і віруваннях християн про події в кінці часів, про загальне воскресіння мертвих. Тут треба акцентувати увагу, що в богословській і науковій літературі ми зустрічаємо дуалістичні визначення слова «воскресіння». А саме есхатологія розкривається через тему воскресіння (на індивідуальному та всесвітньому рівнях), яка коловортається навколо теми Долі сущого буття в кінці історії. З одного боку, воскресіння розуміється як фізичне. Деякі дослідники та богослови дотримуються саме цієї точки зору. У текстах теологів учення про воскресіння пояснюють як таке, що стверджує відновлення тілесної природи. Такі тлумачення актуалізують (у релігійній свідомості) тему земної Долі душі. Другу групу роздумів становлять думки теологів про духовне воскресіння з мертвих [3, с. 241–242]. Отже, вибудовується ідея небесної Долі душі (за гробом). Християнська свідомість розмірковує про перехід від смертного до небесного тіла. На її думку, це відбудеться після другого пришестя Христа. Господь сказав про мертвих, що вони «почують голос Сина Божого і, почувши, оживуть». У кінці часів Доля душі здійснюється через метаморфози матеріальної субстанції від однієї форми буття до іншої [6, с. 826].

На відміну від іудейського світогляду, у християн ідея воскресіння розповсюджується на праведників і грішників. У тексті Святого Письма написано, що «маю надію я в Бозі, що настане воскресіння праведних і неправедних» [Дії 24:15]. Після цього вони пізнають Царство Боже, отримають вічне життя (небесну Долю). У Біблії написано: «Померлі твої оживуть, воскресне й моє мертве тіло, тому пробудіться й співайте, ви мешканці пороку, бо роса Твоя – це роса зцілень, і земля викине мертвих» [Іс. 26:19]. Потім душі праведних возз'єднаються зі своїми тілами для вічного життя на Небесах. Підкреслимо знову, що Доля душ грішників поведе їх на вічні муки, існування в пеклі.

Есхатологічну модель світу християн пронизує ідея руху життя по колу, тобто ідея певного циклу, який завершиться в кінці часів. Існують фрагменти сакрального тексту християн, у яких Доля душі розкривається через її сходження від Бога. А її головною метою (Долі душ) стає повернення їх у первісний стан для спасіння роду людського (про це ми поговоримо в наступних наших міркуваннях) [2; 4; 5]. Отже, ідея кола пронизує свідомість християн у різних контекстах. На них ми будемо вказувати по мірі осмислення есхатологічних тем та ідей есхатологічної моделі світу християн. Єдина різниця, на яку ми звертаємо увагу, – це те, що християнське умоглядне коло «розтягнуто» в просторі й часі, але залишається собою. Вектор богословського мислення «вгору» (до Бога) фіксує ідею кола.

Есхатологія в просторі теологічної думки. Окреслимо нашу тему (перспективи її осмислення) під кутом зору богословської свідомості. Ідея Долі в тому чи іншому вигляді розкривається в дискурсі раних і пізніх отців церкви, вона стає атрибутом релігійної свідомості християн, засадничим елементом їхньої моделі світу, ключем до її розкриття. Доля душі розкривається в системі міркувань про її Долю земну та Долю небесну. У вимірі теологічної думки роздуми про Долю душі пов'язані з темою воскресіння тіла. Стародавні отці церкви вчили, що Доля душі не мислиться поза її тілом. Людина воскресне в тілі, в якому вона жила. Такої точки зору дотримувались богослови різних часів. Так, Ієронім, Юстин, Тертуліан та інші теологи вважали, що воскресіння відбудеться в тілах, які втратила людина після смерті. Розмірковуючи в їхньому дусі, Святий Августин писав про фізичне воскресіння, яке відбудеться в молодому віці. Отже, ідея Долі душі розкривається в її взаємозв'язках із тілесністю. По-іншому вона лунає в роздумах про духовне воскресіння в кінці часів (про їхню Долю небесну). Представники олександрійської школи міркували про Долю душі в перетвореному тілі. Свого часу Оріген писав про Долю душі в кінці часів. На його думку, тіла тоді будуть подібні ангельським, тобто безтілесними. Отже, на думку цілої плеяди богословів, Доля небесна продовжується та здійснюється в ефірному, духовному тілі.

Концепція воскресіння християн, яка базується на вченні ап. Павла, ці уявлення культивує. Апостол говорив, що кінцева Доля душі (земна) завершується перетворенням плоті в духовне тіло. Досягти вічності (Царства Небесного) можливо не в плоті, а в духовному тілі. Павло сказав про воскресіння мертвих: «Сіється в тління, – в нетління, сіється в неславу, – у славу ... сіється тіло звичайне, – встає тіло духовне. Є тіло звичайне, є й тіло духовне» [1 Кор. 15:42–44]. У цих словах лунає думка про сходження духовного тіла. Знову ми стикаємось із засадничою (але не проявленою) ідеєю християнської свідомості, а саме темою руху життя (індивідуальних душ) по одному колу, яке рідко, але повторюється. Це стосується пророків і святих, які інколи сходять від Бога (Біблія).

Церковне розуміння Долі душі зосереджено на вірі, що безсмертна душа людини залишиться жити після смерті. У кінці часів відродиться до життя її смертне тіло. Отже, Доля небесна й Доля земна знову стає атрибутом теологічної думки. Як зазначалось, представники Церкви в більшості вважають, що воскреснуть фізичні тіла. Усі люди оживуть у тих самих тілах, у яких вони колись жили [7]. Отже, йде мова про Долю фізичних форм буття. Потім Доля душі проявиться в чуді воскресіння, а саме земне тіло перетвориться в тіло духовне. І, нарешті, коло її руху «замкнеться».

Індивідуальна есхатологія: Доля святих і праведних. У простір індивідуальної есхатології потрапляє тема Долі духовних істот, яка підпадає під Промисел Бога. Саме тому Творець утілює саме Сина, а не іншу Особу Святої Трійці. Утілення та воскресіння Христа розуміється як формуюче Долю людську, як те, що кардинально її змінює. Завдяки Його Долі (земної та небесної) відтворюється й оновлюється світ. Спаситель рятує Долі всіх, указує на шлях Спасіння. Отже, ідея *Долі душі обраних небесами* також усвідомлювалась і пов'язувалась із земним буттям. Можна сказати, що у філософських і теологічних міркуваннях все існує рухається, коловертается навколо життя на землі.

Отже, домінуючим мотивом роздумів християнських теологів (Церкви) стає ідея земної Долі Христа, який актуалізує вимір Долі представників божественного світу, а саме їх утілень. Це культивує вимір наших роздумів над темою, а саме про Долю пророків, Долю ангелів, Долю святих, Долю духів. Стосовно Долі Ісуса, а саме модусів її проявлення, варто зазначити таке. У богословській літературі використовується слово «втілення». Воно вказує на те, що в центрі релігійної свідомості Доля Христа мислиться та пов'язується із земною реальністю. Утілення Христа стало основним церковним догматом. Зі стародавніх часів останній перебуває в полі зору християнської свідомості, тобто апологети (перші

отці) церкви розмірковували про Долю Христа. Вони сходяться в думці, що Господь став людиною, прийняв її образ, її ество, втілюється в людську оболонку. У Святому Письмі написано: «Один бо є Бог, і один Посередник між Богом та людьми, – людина Христос, що дав Самого Себе на викуп за всіх» [Тим. 2:5]. «Бог послав Сина Свого, який народився від жінки» [Гал. 4: 4]. Ідея Долі людей, яка формується завдяки Його сходженню, стверджується в словах: «Він визначив день, коли хоче судити по правді весь світ через Мужа, що Його наперед Він поставив, і Він подав доказ усім, із мертвих Його воскресивши» [Дії 17:31].

Віра в тілесне воскресіння стосувалась не стільки Долі пророків, а й насамперед воскресіння Христа, яке усвідомлювалось як плотське. У Святому Письмі є фрагмент. У ньому описується, що перед світанком на третій день варта не знайшла тіло Ісуса. Теологічна думка пояснювала цю подію так: Спаситель утілюється в плотське вбрання й пішов [1].

Додатково гілкою в розкритті теми є уявлення про Долю душ *праведних*, які ми черпаємо з розміркувань Гр. Палами. Він писав, що праведні душі знаходяться в Царстві небесному до настання часу жнив. Доля їхніх душ у кінці часів здійсниться через об'єднання душ зі своїми тілами. Тобто ідея руху життя по колу знову проникає в богословську свідомість. Отже, ідея Долі стає принципом існування душ у Всесвіті. У його вимірах вона розвивається.

Ідея Долі актуалізується в християнських *уявленнях про Трійцю*. Учення про Трійцю є першим догматом, установленним Церквою протягом перших століть християнства. У центрі уваги теологів були міркування про Бога в його відношенні до світу, творіння світу (за «сім днів»), тобто його Долі. Сюди ж ми зараховуємо Слово Боже, яке наповнювало Храм [3 Цар. 8:29; 9:3-4; 8:11], а саме розміркування теологів про Дух Божий. Християни вірять, що Дух Святий сходить від Бога. Він впливає на Долю земну людей. Дух посилав пророків, керує теократією, насилає лиха: «... і серце своє зробили кременем, щоб не слухати Закону й тих слів, що послав Господь Саваот своїм Духом через давніх пророків. І був великий гнів від Господа...» [Зах. 7:12]. Дух Святий розуміється богословами як третя іпостась і персона Святої Трійці. В окреслених контекстах можливо говорити й про різні вияви його Долі (божественного призначення). У цьому сенсі Долю ми визначаємо як процес переходу духовної субстанції у фізичну реальність. Християнські теологи говорять, що існує Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий. Дух Святий періодично сходить від Отця. Богослови усвідомлюють їх як індивідуальні особистості. Бог не породжений. Бог-Син народжується від Отця. Дух Святий виходить від Отця, перебуває в Сині, визнається як рівний Отцю й Сину. Йому притаманні божественні якості. Цікаво, що йому належить здібність творіння, відродження Долі душ. Багато християн вірили, що кожна особа Трійці є окремою постаттю, тобто індивідуальним божеством. Усі Лиця Трійці визначаються як божественна сутність, яка є вічною, неосязною, всемогутньою. На думку теологів, кожному належить буття, особистість та існування. Отже, Доля Бога (Єдиного) розкривається через Долю трьох. Ідея Долі Святого Духа (її фрагмент) висвітлюється в темі Його проявлення, а саме в сцені хрещення Христа (Іоанном). У Святому Письмі сказано: «... і побачив Іван Духа Божого, що спускався як голуб і сховався на Нього» [Мт. 3:16]. Як говорилося, син Божий мислиться як друга особа Трійці. У певному сенсі як певна форма вияву життя Бога. Його Доля земна здійснюється заради нашого спасіння. Апостол Павло говорив: «Бог явився у плоті» [Тим. 3:16]. Подібна ідея лунає у словах Іоанна: «Слово стало плоттю» [Ін. 1:14]. У символі віри зафіксовані слова, що зійшов Ісус із небес і тіло прийняв. Богослови постановили (на Нікейському Соборі), що друга іпостась, тобто Син Божий, спустилася на землю, втілювалась в людську подобу і принесла порятунок.

Тему Долі Христа продовжує вимір Долі представників божественного світу. Учення про друге пришестя Христове є засадничим віруванням для представників християнської Церкви. Святе Письмо розповідає про Долю Христа (земну),

тобто друге його пришестя на землю: «... прийде Син Людський у славі Свого Отця» [Мт. 16:27]. Апостоли: «Тому не судить передчасно нічого, аж поки не прийде Господь» [1 Кор. 4: 5]. Церква друге пришестя Спасителя транслює як духовне: «... тоді з'явиться знак Сина Людського на небі; і тоді заголосять всі земні племена, і побачать Сина Людського» [Мт. 24:30]. Тут виникає питання: як звичайні люди можуть побачити (земними очима) Сина Людського, якщо його прихід транслюється як духовний? У цьому сенсі логічним буде міркування, що духовні істоти не видимі для фізичної реальності. Кожний вимір є доступним для сприйняття його представниками. Винятком є духовидці, Великі посвячені своїх часів.

У тексті Святого Письма актуалізується думка про ангелів, тобто ми можемо намітити тему їхньої Долі (небесної). Так, Друге пришестя Спасителя описується в оточенні ангелів. Отже, Його Доля кожного разу розкривається та пов'язується зі сходженнями (як певними «фрагментарними» модулями Його вияву), які відбуваються з метою Спасіння доль світу і його душ. Під нашим кутом зору такі міркування знову нас наштовхують на ідею колообігу в межах єдиного Всесвіту (духовно-земного).

Отже, ідея Долі представників божественного буття отримує свій додатковий розвиток у просторі християнського світогляду, а саме вона втілюється в історію про Долю пророків, Долю духів, Долю святих. Усі Долі існують у єдиному русі життя, пов'язані з Долями світу, тобто фізичною реальністю.

Отже, християнська свідомість презентує виміри втілення ідеї Долі, акцентує увагу на Долі представників божественного світу, від яких у певному сенсі залежать Долі душ (земних і небесних). Тема індивідуальної Долі душі поступово «губиться», тобто масштаби її осмислення зростають порівняно з релігійною свідомістю минулих часів. Основні церковні догмати й символ віри християн намічає та розкриває ідею Долі душ у контексті концепції воскресіння мертвих, у роздумах про кінець світу, останній Суд тощо (детальніше буде далі).

Нами окреслені деякі смислові виміри та контексти есхатологічного світогляду християн. Ідею Долі ми визначаємо як атрибут їхньої есхатологічної моделі світу, як Принцип існування Всесвіту і його представників, як матрицю есхатологічної системи християн.

Ми формулюємо декілька авторських визначень поняття «Долі»:

1. Доля тлумачиться як рухомий процес, у межах якого здійснюється життя всіх видів душ, а саме світу земного та небесного.

2. Доля духовних істот розкривається як процес їх втілення в земну реальність і повернення їх до духовних джерел. У цьому сенсі ідея Долі окреслює життя духів та обраних небесних істот для здійснення божественного Провидіння.

3. Долю можна інтерпретувати як процес, у межах якого відбувається перетворення духовної сутності людини в кінці часів.

4. Доля як процес руху душі по колу, великому (у просторі Всесвітнього буття) і малому (земного існування).

Отже, у християнському світогляді час від часу виявляється ідея руху по колу Доль усіх представників Всесвіту (земного та небесного).

Отже, циклічне світовідчуття притаманне богословській свідомості, оминає офіційні ідеологічні установки Церкви.

Література

1. Біблія. Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту. Із мови давньоєврейської та грецької на українську наново перекладена / Українське біблійне товариство. – К., 1991. – 1255 с.

2. Августин Бл. О граде Божієм / Бл. Августин. – Минск : Харвест ; М. : АСТ, 2000. – 1296 с.

3. Энциклопедический словарь / сост. Ф.А. Брокгауз, И.А. Ефронъ. – С-Петербург : Типо-Литография И.А. Ефрона, 1892. – Т. 13. – 1892. – 481 с.

4. Богослов Григорий. Избранные творения / Григорий Богослов ; ред. В.В. Бурега. – М. : Сретенский монастырь, 2005. – 240 с.

5. Богослов Григорий. Догматические поэмы / Григорий Богослов ; пер. Т.Г. Сидаш. – СПб. : Нестор-История, 2012. – 180 с.

6. Словник біблійного богослов'я / за ред. Ксав'є Леон-Дюфура, Жана Люпласі та ін. – Львів : Вид-во Отців Василіян «Місіонер», 1996. – 934 с.

7. Фаррар Ф.В. Жизнь и труды святых Отцов и учителей Церкви / Ф.В. Фаррар. – М. : Сретенский монастырь, 2001. – Т. 2. – 2001. – 614 с.

Анотація

Бредун І. В. Есхатологія християн: загальні виміри здійснення ідеї долі. – Стаття.

У статті автор послідовно осмислює ідеї Долі в межах релігійної та філософської свідомості. У просторі теологічної думки виявляються смислові рівні теми Долі, культивуються її авторські інтерпретації. Есхатологічні теми й ідеї аналізуються під кутом зору уявлень про Долю людини (людської душі) та Долю Всесвіту (у кінці часів). Отже, тема есхатології розкривається в контексті індивідуального виміру. У його межах осмислюються її додаткові смисли.

Тему Долі ми обґрунтовуємо як засадничу ідею, матрицю есхатологічних карт (релігійних систем) світу. У першому наближенні вона виявляється у вигляді теологічних роздумів про світ Небесний і Земний (його Долю). Наступний виток роздумів стосується філософських умоспоглядань богословів про Долю представників божественного світу (духів, ангелів, святих тощо) та Долю земного виміру. Есхатологічні теми пов'язані з ідеєю загробного Суду, законом відплати, воскресінням мертвих, апокаліптичними мотивами. Ми розкриваємо різні грані есхатологічних реальностей отців церкви і християнської ідеологічної картини світу.

Ключові слова: душа, есхатологія, ідея, індивідуальна, Всесвітня, смисли, богослови.

Анотація

Бредун І. В. Эсхатология христиан: общие измерения осуществления идеи судьбы. – Статья.

В статье автор проводит последовательное осмысление идеи Судьбы в пределах религиозного и философского сознания. В пространстве теологической мысли оказываются смысловые уровни темы Судьбы, культивируются ее авторские интерпретации. Эсхатологические темы и идеи анализируются с точки зрения представлений о Судьбе человека (человеческой души) и Судьбу Вселенной (в конце времен). Таким образом, тема эсхатологии раскрывается в контексте индивидуального измерения. В его пределах осмысливаются ее дополнительные смыслы.

Тему Судьбы мы обосновываем как основополагающую идею, матрицу эсхатологических карт (религиозных систем) мира. В первом приближении она проявляется в виде теологических размышлений о мире Небесном и Земном (его Судьбе). Следующий виток размышлений касается философских умозерцаний богословов о Судьбе представителей божественного мира (духов, ангелов, святых и т. д.) и Судьбе земного измерения. Эсхатологические темы связаны с идеей загробного суда, законом возмездия, воскресением мертвых, апокалиптическими мотивами. Мы раскрываем различные грани эсхатологических реальностей отцов церкви и христианской идеологической картины мира.

Ключевые слова: душа, эсхатология, идея, индивидуальная, Всемирная, смыслы, богословы.

Summary

Bredun I. V. The eschatology of Christians: the general dimensions of the realization of the idea destiny. – Article.

In the article the author conducts a consistent comprehension of the idea of Destiny within the limits of religious and philosophical consciousness. In the space of theological thought are the semantic levels of the theme of Destiny, its author's interpretations are cultivated. Eschatological themes and ideas are analyzed from the point of view of the ideas about the fate of man (the human soul) and the fate of the universe (at the end of time). So, the theme of eschatology is revealed in the context

of an individual dimension. In its limits, its additional meanings are comprehended.

The theme of Destiny we justify as the fundamental idea, the matrix of eschatological maps (religious systems) of the world. In the first approximate it manifests itself in the form of theological reflections on the world of Heaven and Earth (its Destiny). The next round of reflection concerns the philosophical contemplation of theologians about the fate of representa-

tives of the divine world (spirits, angels, saints, etc.) and the fate of the earthly dimension. The eschatological themes associated with the idea of the afterlife, the law of retribution, the resurrection of the dead, apocalyptic motives. We reveal the various facets of the eschatological realities of the Church Fathers and the Christian ideological picture of the world.

Key words: soul, eschatology, idea, individual, World, meanings, theologians.